

ROMA İMPARATORLUĞUNUN DAĞILMASINDA EYALETLERİN OYNADIĞI ROL

PROF. AFİF ERZEN

Eskiçağ'da cihan devleti mesabesinde olan Roma İmparatorluğu'nun yıkılışındaki başlıca âmillerden birini eyaletlerin, imparatorluk içinde işgal ettiği siyasî, askerî ve iktisadî mevkiin teşkil etmiş olması, Roma tarihinin en alâka çekici bir tarafıdır. Bizzat Romalılar tarafından girilen hareketlerin ve güdülen politikanın bir eseri olarak eyaletlerin imparatorluk içinde mühim rol oynayabilmeleri ise, ayrıca dikkate değer bir noktadır.

Eyaletlerin ve eyaletlilerin önem kazanmaya başladıklarını, imparatorluğun kuvvetten düştüğü ve çökmeye yüz tuttuğu geç devirlerde değil, Romalıların Akdeniz dünyasına hâkim oldukları cumhuriyet devrinin en kudretli safhasında görmekteyiz. Uzak ve derin bir görüşle imparatorluğun esas temellerini atmış olan Sezar'ın eyalet politikasının son hedefi, tebaalarla hakikî vatandaşlar arasında bir eşitlik kurmaktır. Bu, hakikî vatandaşlarla tebaalar hakkında yeni bir görüşün ifadesidir. Sezar'ın devleti yalnız Roma ve İtalya'dan değil, devletin bütün bölgelerinden teşekkül etmeli ve eyaletlerde Roma kolonileri kurmak suretiyle devlet dahilinde tebaalar da yeni bir mevkie nail olmalı idiler. Bu itibardır ki, kendisi Po vâdisindeki Galyalılara, Latinlere mahsus olan vatandaşlık hakkını vermekle, ilk hareketi yaptı. Aynı devirde İspanyalılara da vatandaşlık hakkının bahşedildiğini görüyoruz. Böylece ilk defa olarak, eyaletlilerin tebaalıktan çıkıp hakikî Roma vatandaşı olduklarını ve Romalıların devlet içinde işgal ettikleri bütün mevkilere geçmiye hak kazanmış buldukları görülmektedir. Bir çok yüksek mevkilere eyaletliler geçtiği gibi, henüz birinci asırda İspanyalı olan Trayanus ve Hadrianus Roma imparatoru olmuşlardır.

Sezar'dan itibaren eyaletlerin devletin himayesine mazhar olması, bilhassa "Pax Augusta" denilen "Roma sulhu" ile bütün bölgelerin sulh ve sükûna kavuşarak, emniyetin garanti altına alınması sayesinde, eyaletler büyük bir refah ve gelişme kaydetmişlerdir. Buna

karşılık, harblerin ve dahili mücadelelerin bütün ıstırabını yüklenmiş olan imparatorluğun ana vatani İtalya, maddî ve mânevî bakımdan kuvvetten düşmeye yüz tutmuşdu. Boşalmakta olan Roma lejyonları ve devlet memuriyetleri, eyaletlilerle doldurulduğu gibi din, hukuk ve edebiyat sahalarında bilhassa Şarkın ruhu gittikçe kendini hissettirmeye başlamıştır.

Askerî ve mülkî sahada kabiliyet gösterip güven telkin ederek, imparatorluk içinde yavaş yavaş yükselmiş olanlar, yalnız Batı eyaletlerinden neş'et edenler değildir. Doğuda çok daha yüksek kültüre sahip bulunan memleketlerin asil sınıfı, hem vatanlarında haiz oldukları itibar ve nüfuz ve hem de bilgi, görgü ve tecrübeleri dolayısıyla iş başına getirilerek yükselmelerine imkân verilmiştir. Doğu eyaletlerinin, asil inkişaf devrinin M. S. II. asır olduğunu sayısız denek kadar çok miktardaki kiktabeler ve âbideler ispat etmektedir. Bununla beraber I. asra ait bir çok kitabede, *Julius* ve *Claudius*'un, aile ismi olarak kullanılması, bu ailelerin ecdadının JULIUS-CLAUDIUS sülâlesi zamanında Roma vatandaşlık hakkını kazanmış olduklarını açıkça gösteriyor. Binaenaleyh Doğu eyaletlerinde de imparatorluk camiası düşüncesile, aynı hareket henüz M. S. I. asırda başlamış bulunuyordu.

Başlangıçta sadece asil tabakaya mensup ve Roma vatandaşlık hakkını elde etmiş olan kimseler, evvelâ kendi memleketlerindeki mahallî memuriyetlere tâyin olunmakla ve sırasile aşağıdan yukarıya doğru yükselerek en yüksek makama geçtikten sonra Senatus'a kabul edilmektedir. Bundan sonra vali, ordu kumandanı, halk tribünü, legatus, prokonsül, curator, pontifex ve nihayet bütün Roma İmparatorluğu dahilinde en yüksek makam olan konsüllüğe geçmişlerdir. Zira Roma vatandaşlık hakkını ihraz etmiş olan eyaletliler de, aynen diğer vatandaşlar gibi, imparatorluk dahilinde bütün siyasî mevkilere geçmek ve her türlü siyasî hakka sahip olmak imkânını elde etmiş, yani yukarıda söylediğimiz gibi, tebaalıktan vatandaşlığa yükselmişlerdir. Sezar zamanında vatandaşlık hakkının verilmesile başlayan bu hareket, bilhassa M. S. II. asırda tam bir inkişaf safhasına erişmiştir. Nitekim bir eyaletli olan imparator Hadriyanus'un eyaletlerin gelişmesini temin edecek bir çok tedbirleri aldığını ve eyaletlilerin en yüksek makamlara geçtiklerini öğrenmekteyiz. Meselâ bir Ankaralı olan Gaius Julis Severus vatanında Agoranomos, Agonotetes, Arhon,

Sebastofant, Arhierevs olduktan sonra sırasile Senator, Halk tribünü, Asia legatus'u, Suriye valisi, Ahaia prokonsülü, Praetor (Bitinya), Roma İmparatorluk hazinesi prefektı, 141-142 de konsül, pontifeks, Roma resmî ve umumî inşaat müfettişi, Antonius Pius zamanında aşağı Germania legatus'u, ordu komutanı ve son memuriyet olarak en yüksek prokonsüllüklerden biri olan Asia prokonsüllüğü makamını işgal etmiştir. Saydığımız mühim devlet makamlarını işgal etmiş olan Ankaralı Severus Roma İmparatorluğunda yüksek nüfuz sahibi olmuş yegâne şahsiyet değildir. Anadolu'nun hemen her mühim şehrindeki asil ailelerden Roma İmparatorluğunda büyük roller oynamış siyasî, kültürel ve idarî sahada tesirler icra etmiş şahsiyetler yetişmiştir. Bu ailelerden birisi Caria'nın Tralles (Aydın) şehrindeki Gaius Julius Philippus'lardır. Bunlardan I., II. ve III. Philipuslar da vatanlarında sırasile şeref mevkiilerini işgal ettikten sonra, Roma İmparatorluğu aristokrasisine dahil olmuş ve her biri pretor, konsül ve prokonsül makamlarına geçmişlerdir. Bergamanın çok asil bir ailesine mensup olan Gaius Julius Quadratus Basus ise M. S. 105 senesinde konsül olmuştur. Traianus'un (M. S. 98-117) yakın dostu olan Quadratus imparator'un Daklara karşı yaptığı harbde en meşhur komutanı ve erkânı harbiye reisi idi. Bundan sonra bu zat Suriye ve Anadolu'da bir çok valiliklerde bulunmuştur. Bundan başka Sardes'in zengin ve asil bir ailesine mensup bulunan Tiberius Julius Aquila da Senatus'a alınmış ve sonra konsül olmuştur. Frigyalı bir aileden olan Julius Claudius Severus ise 110 senelerinde Arabia eyaletinin valisi ve sonra konsüllük makamına geçmiştir. Bu aile ayrıca Markus Aurelius hanedanı ile de sıhriyet tesis etmiştir.

Bunlar yalnız Anadolu'dan alınan misallerdir. Diğer bölgelerden de aynı şekilde bir çok isimler zikredilebilir. Fakat M. s. II. asırda Doğu eyaletlilerinin ve bilhassa Anadolulu'ların yükselmekte oldukları görülmektedir. M. s. 212 senesinde imparator Caracalla'nın imparatorluğun hudutları dahilinde yaşayan bütün hür insanlara Roma vatandaşlığı tevcih etmesile bu hareket sona erdi ve artık devlet içinde asil Romalıların hiç bir mümtaz mevki kalmadı. Bununla beraber Septimius Severus bilhassa İlliryalılar ve Germanlardan müteşekkil legionlara istinad etmiştir. Bu tarihten itibaren de daha ziyade Balkanlıların ve İlliryalıların rol oynamaya başladıkları görülmektedir. Caracalla'dan itibaren temamilen askerileştirilen devletin III. asırdaki asker imparatorlarının çoğu İllirya, Trakya, Suriye ve Afrika'nın yerli

halkından neş'et etmekte idiler. Denebilir ki III. asırda artık halis Romalı vasfını taşıyan pek az kimse mevcuttu.

Şu cihet Romalılar için mukadderatın çok acı bir cilvesidir ki, M. s. 248 senesinde Roma'nın kuruluşunun 1000 inci yıl dönümü kutlanırken Roma İmparatorluğu makamında imparator olarak Philipus Arabs adında bir Arap bulunmakta ve töreni kutlayanlar arasında öz Romalı denilebilen hemen hiç kimse bulunmamakta idi.

Şüphesiz bu gelişmenin belki de çkinilmez derin tarihî sebepleri vardır ve bu sebepleri hakikî hüviyetleri ile meydana koyabilmek için Roma tarihinin seyrini derinliğine ve genişliğine takip etmek icap eder. Bununla beraber, başlıca âmilleri şu noktalarda toplamak mümkündür:

I. Roma devletini kuran ve idare eden asil sınıfın, senatörlerin dahilî harbler, siyasî katiller, imparatorun mânevî şahsiyetini tahkir etmek suçundan dolayı tanzim edilen kara listelerle yavaş yavaş ortadan kalkmasıdır. Yalnız bir defasında 300 senatörle 2000 asilin öldürülmüş olması bu hususda açık bir fikir verebilir. Böylece İtalya'da mühim mevkilere geçecek kâfi miktarda liyakatli adamlar bir hayli azaldığından henüz Cumhuriyet devrinde, memuriyeti sırasında ölen bir konsülün yerine geçmek üzere, KONSÜL SUFECTUS namile diğer bir konsül seçmek tedbiri alınmışdır ki, bu bilâhare bir müessese halinde kaldı. Bir çok mevkilere, meselâ valiliklere sabık konsüllerin tâyin edilmesi keyfiyeti ise, bir kaç konsülün birden seçilmesini icap ettiriyordu.

İşte devletin temelinin istinad etmiş olduğu yüksek askerî ve sivil mevkileri işgal eden Roma aristokrasi sınıfının ortadan kalkması veyahut da kuvvetten düşmesiyle hasıl olan boşluk, eyaletlerdeki asil tabakaya mensup kimselere Roma vatandaşlık hakkı verilmek ve derece derece yükseltilmek suretile doldurulmuştur. Bu gelişme neticesinde öyle bir durum hasıl oldu ki, yalnız eyaletlerde değil anavatan İtalya'da da yüksek makamlara geçmiş olan eyaletliler itimad ettikleri adamlarını da birlikte getirerek kendilerine bağlı bir memur kadrosu temin ettiler. Böylece devletin yalnız yüksek mevkileri değil, hemen bütün memuriyet kademeleri muhtelif zihniyet ve entereseyle temsil eden kimseler tarafından işgal edilmiş oldu. Aynı zamanda bir kısım eyaletliler hususî teşebbüslerin teşkilâtında da Muhasip, Veznedar, Kâtip, Hademe gibi her türlü mevkileri işgal ettiler. Bu hususî te-

şebbüslerin en çoğu devlet merkezi Roma'da idi ve imparatorluğun iktisadî hayatı en uzak eyaletlere kadar Roma'daki hususî teşebbüsler tarafından idare edilmekte idi.

II. Gerek asil sınıf gerekse aşağı tabakalara mensup Romalı ailelerde iktisadî kriz dolayısıyla doğum nisbeti azaldı; zira bir çok aileler iktisadî güçlüklerden dolayı çok çocuk istemiyorlardı. Bunun karşısında devlet, yüksek devlet hizmetlerine çok çocuklu erkekleri tercihan tâyin etmek gibi bir tedbir aldı ise de, bu da eski asil ailelerin aleyhine olmuştur. Zira fakirleşmiş olan eski asil aileler fazla çocuğa malik olmadıklarından sözü geçen mevkileri işgal edememeye başladılar. Bunların yerine harblerde zenginleşmiş bulunan eyaletli tüccar ve mütahitlerin kendileri yahut da oğulları geçmekte idiler. Roma asilzadesi ve umumiyetle Romalılar harblerde askerî hizmetle muazzaf olduklarından, daha ziyade harb zamanlarında İtalya'ya yerleşmiş bulunan yabancılar ticaret ve taahhüt işleriyle meşgul olmuşlardır. Senatörler için ise bu işlerle meşgul olmak yasakdı. Bu suretle Roma halkının fakirleşmesi dolayısıyla İtalya'nın etnik bünyesinde büyük bir değişme vukua geldi. Vaktile sıkı bir tesanüt gösterilerek siyaset ve iktisatda millî gayeler güdülmekte iken, sonraları zarurî ırkî karışma neticesinde, devlet gayrı millî bir karakter aldı ve iktisaden de zayıfladı.

III. Eskiden Roma ordusu teçhizatını kendisinin temin ettiği İtalya köylüsünden teşekkül etmekte idi. Hür ve toprağına sahip Roma köylüsü için askerlik en şerefli bir vatanî vazife idi. İktisadî krizlerden, haricî ve dahili harblerden en çok zarar gören köylü sınıfı nüfusca da azaldığından kendi toprağını ekip maişetini temin edemediği gibi, askerlik vazifesini ifa için de tabiatile kâfi miktarda kazanç elde edememiştir. Buna mukabil harb dolayısıyla, yukarıda zikrettiğimiz harb zenginleri küçük toprak sahibi köylülerin arazisini ellerine geçirerek büyük çiftlikler kurmuşlar ve buralarda hür köylüler yerine, daha ucuz hattâ parasız olarak esirleri çalıştırdıkları gibi, hububat ziraatından daha kazançlı bulunan zeytin ve üzüm bağı ziraatı ve ticaretine geçmişlerdir. Bu suretle topraksız kalarak köyde hayatını kazanmak imkânını bulamayan hür köylüler şehirlere hücum ederek proletarya sınıfını teşkile başlamışlardır. Böylece de bilhassa Roma'da maceraperest komutanların ücretli ordularının teşkilinde yahut da muhteris siyâsî liderlerin elinde hürriyetlerini para mukabilinde satan birer alet derekesine düştüler. Bu askerler artık hür Romalı sıfatile vatana

ve millî gayelere değil, para karşılığı hizmetine girmiş oldukları komutanların şahsına sadakat göstermekte idiler. Roma devletinin istinad etmiş olduğu sağlam ve şerefli köylü sınıfı artık şehirlerde devletin mevcudiyetini tehlikeye sokan bir huzursuzluk âmili olmuştur. Bu acıklı manzarayı bir toprak reformu için mücadele eden Gracchus kardeşlerden Tiberius Gracchus şu şekilde tasvir etmektedir: “İtalya'nın vahşî hayvanlarının saklanacak bir ini, her birinin yatacak ve kaçıp sığınacak bir yeri vardır. Fakat İtalya için savaşan ve ölen erkekler ancak havadan ve ışıktan istifade ediyorlar. Bundan başka hiç bir şeyde hakları yoktur. Yurtsuz ve yuvasız, kadın ve çocukları ile dolaşıp durmaktadırlar. Komutanlar savaşlarda askerleri ecdad mezarlarının ve aile mukaddesatının korunması için düşmana karşı savaşa teşvik ettikleri zaman, yalan söylüyorlar. Zira bir çok Romalı ne bir aile sunağına ve ne de ecdad mezarına sahiptir. Daha ziyade yabancıların lüksü ve zenginliği için harb etmek ve ölmek zorundadırlar. Dünyanın efendisi, hâkimi denen kimseler bir kulübeye bile artık malik değildirlen.”

İşte bu suretle asıl Romalıların askerlik hayatından ayrılmaları ile hasıl olan boşluğu doldurmak ve imparatorluğun müdafaasını üstüne almak üzere Roma legionlarına, kendilerine vatandaşlık hakkı verilmiş olan eyaletliler kaim oldular. Bu inkişaf o dereceye vasil oldu ki, eyaletliler imparator Traianus ve Hadrianus'dan en küçük subaya kadar orduda bütün mühim mevkileri işgal ettiler. Mülkî idarede de gelişme aynı seyri takip etmiştir.

IV — Hadrianus İtalya'nın ve İspanya'nın insan bakımından kudretten düştüğünü ve binaenaleyh geniş imparatorluğu müdafa edemez duruma geldiğini göz önünde tutarak, Roma legionlarına asker almak hususunda yeni bir kaide ortaya koydu. Uzun müddetden beri Şark ordusunda bilhassa hudut bölgelerinde askerî karargâhların bulunduğu yerlerin mahallî halkından asker toplamak usulendi. İşte bu hudut mıntıkasında askere alma usulü bütün imparatorluk için tatbik mevkiine konuldu. Yani her karargâhın bulunduğu yerde o mahallin insanları Roma legionlarına asker olarak alınabileceklerdi. Böylece legion orudusu eyaletleştirildi. Bu suretle de ikinci bir ordu sınıfı vucüde geldiği gibi, bu ordu ile mahallî sivil halk arasında kuvvetli bağların kurulmasına yol açılmış oldu. Esasen daha önce de sabit karargâhların bulunduğu yerlerde mahallî halkla iktisadî ve akrabalık münasebetleri kurulmak suretile yakınlık meydana gelmişti. Vakıa bu tedbirler ve reformlar dolayısıyla Roma zihniyeti imparatorluğun

hudutlarına kadar intikal etmiş ve buralarda bugün de mevcut olan bir takım şehirlerin esasları kurulmuştur. Fakat bu bölgelerde hâkim tabaka gayet az olduğundan Romalıların temessül kuvveti zayıfladı ve muhtelif eyaletlerin yerli unsurları II. asır zarfında her sahada büyük nüfuz kazanmaya muvaffak oldular.

Böylece istemiyerek de olsa devletin eyaletleştirilmesile bilâhare eyaletlerde mahallî ve yahut da millî ordular ve devletlerin teşekkülüne yol açılmış oldu. Hudut mıntıklarında mahallî yeni orduların teşkili ile Roma devletinin merkezî sahası gayrı askerî bir hale getirilmiş ve aynı zamanda imparatorluğun müdafaası hemen, hemen bölgelerin yerli halkından müteşekkil askerî birliklere terk edilmiştir. Bu suretle öyle bir gelişme hazırlanmıştır ki, neticede bu, müdafaasız bir hale konulmuş olan imparatorluğun ana kısmının inkirazına sebep olmuştur.

V. Başlangıçta Romalı vatandaşlar hâkim tabakayı teşkil ettiklerinden, eyaletlerin yerli halkı tebaa, ve eyaletler ise Romalıların malikâneleri durumunda idi. Bundan dolayıdır ki, ilk zamanlar eyaletler Roma aristokrasi sınıfı tarafından insafsızca soyulmuş ve halk esir muamelesi görmüştür. Fakat bilâhare eyaletlilere vatandaşlık hakkının tevcihi ile vaziyet tamamile değişmiştir. Bilhassa M. s. II. ve hattâ III. asırlarda eyaletler iktisaden o derece yükselmişlerdir ki, hemen her eyalet artık bizzat istihlâk maddeleri imal etmiş ve bu suretle İtalya'nın mamûl eşyası için bir pazar olmakdan çıkmışlardır. Anadolu'nun sikke darbının bu devirde en yüksek bir seviyeye erişmesi, iktisaden eyaletlerin ne derece terakki ettiklerine bir delil teşkil ettiği gibi, yine bu memleketin sözü geçen asırlarda ulaşılmış olduğu medeniyet ve kültür seviyesi hususunda en bâriz bir misal olarak zikredilebilir.

Bütün bu noktalar göz önünde tutularak denebilir ki II. asırdan itibaren artık İtalya İmparatorluğunun merkezi, ana bölgesi olmakdan çıkmış, diğer eyaletlerle eşit bir seviyeye inmiştir. Nitekim imparatorlardan bazıları İtalya'da iken prokonsül unvanını kullanmışlardır.

Askerî ve siyasi sahada olduğu gibi, iktisadî ve ticarî sahada da üstünlüğü elde etmiş olan eyaletliler şüphesiz başka dünya görüşüne, başka kültür ve inançlara ve asıl Romalılarından başka hayat tarzına sahiptiler. Bazı müstesna şahsiyetler ve imparatorlar hariç tutulacak olursa, eyaletlilerin hemen hiç birisinin ruhen kendilerini tam mânasile Romalı his etmedikleri, yapmış oldukları büyük işlerde bile hiç bir

zaman tam bir Romalı zihniyetinin hâkim olmadığını, çok defa kendi istikballerinin garantisini, yapılacak değişikliklerde görerek hareket ettikleri müşahede olunmaktadır. Meselâ: Traianus ve Hadrianus'un takip etmiş oldukları siyaset bunu açıkça göstermektedir. Suriye sülâlesi denen sülâleden gelen imparatorlar ise, aslen Kartacalı oldukları için, Romalıların menfaatlarını gözetmek şöyle dursun, üzerinden asırlar geçtiği halde Roma-Kartaca düşmanlığını hiç bir zaman unutmamışlar, Romalı olan her şeye karşı müthiş bir kin ve nefret duyarak, artık müdafaasız kalan Romalılardan cedlerinin intikamını almışlardır.

Bütün bunlar gösteriyor ki, Roma İmparatorluğunun birer kuvvet ve kudret kaynağı addedilerek inkişafı teminat altına alınan eyaletler, anavatanın zaafa ve nihayet inkıraza uğramasında mühim bir âmil olmuştur.
